

Ad fontes!

Андрій Печарський

УДК 821.112.2.091 (430+477)

“СОЙЧИНЕ КРИЛО” І. ФРАНКА – “ЛИСТ НЕЗНАЙОМКИ” С. ЦВАЙґА: АНАЛОГІЇ ТА ПСИХОАНАЛІТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Стаття присвячена компаративістичному мікроаналізу творів “Сойчине крило” І. Франка і “Лист незнайомки” С. Цвайґа. Феномен подібності лейтмотивів оповідань українського й австрійського класиків розглянуто в аспекті психоаналітичної антропології любові. На фактичному матеріалі порушуються проблеми життєвого орієнтиру особистісних переживань героїв із комерційно-накопичувальною установкою – *мати* і екзистенційно-смісловою – *бути* (Е. Фромм). Символічні паралелі художніх метаморфоз антропології любові дають змогу дійти висновку, що І. Франко змальовує її зриму і пристрасну, яка добивається взаємності, а С. Цвайґ – невидиму й жертвну, яка прагне досконалості.

Ключові слова: екзистенційно-психологічні установки “мати” / “бути”, норма, невротичні форми любові, Едіпів комплекс, герой, лейтмотив, сюжет, композиція, образи-символи.

Andriy Pecharskyi. “Jay’s wing” by Ivan Franko and “Letter from an Unknown Woman” by Stefan Zweig: Analogies and Psychoanalytic Interpretations

The article offers a comparative microanalysis of texts “Jay’s wing” by Ivan Franko and “Letter from an unknown woman” by Stefan Zweig. The phenomenon of similarities of leitmotifs of Ukrainian and Austrian classics’ stories is reviewed in the aspect of psychoanalytic anthropology of love. The factual material allows bringing up the issue of characters’ life landmarks and their personal experiences connected to commercially flavored attitude – *to have* and existentially accented one – *to be* (Erich Fromm). Symbolic parallels of metamorphoses of intimate movements of characters’ souls allow making a conclusion that Ivan Franko describes visible and passionate love that aims to achieve reciprocal feeling, while Stefan Zweig – invisible and sacrificial one that strives perfection.

Keywords: existential psychological attitudes “to have” / “to be”, norm, neurotic forms of love, Oedipus complex, character, leitmotif, plot, composition, symbolic image.

Прекрасним одухотвореним гімном любові прозвучали у світовій літературі шедеври українського й австрійського письменників – “Сойчине крило” (І. Франко) і “Лист незнайомки” (С. Цвайґ). З погляду психоаналізу творам властива різна “питома вага”, проте у вимірах засадничого мотиву вони доповнюють один одного. У художньо-естетичному задзеркаллі любовної історії свого героя І. Франко – геній раціонального світосприйняття, котрий заземлює романтичний політ емоцій розсудливістю думки, а С. Цвайґ – геній почуттів беззахисного закоханого серця, котрий торкається інтимних струн елегантного музичного настрою індивідуума. Так на життєвих перехресних стежках емоційної і розумової напруженості український письменник показав, як легко людині втратити любов, коли не докладати до неї жодних зусиль, а австрійський – як її взагалі можна не бачити й залишитися духовно сліпим, коли занадто розпалювати тліючий вогонь пристрасі. У першому випадку це призвело головного героя до трирічного усамітнення, у другому – до душевного спустошення.

С. Цвайґ у дзеркалі біографів здебільшого постає “аполітичним” неавстрійським австрійцем із загадковою неправдоподібною смертю [3; 17;

18; 19; 20], а І. Франко – “революційним” українським патріотом із загадковою, містичною душевною недугою [2; 4; 5; 7; 9]. Своєю творчістю обидва митці підкорили епоху, бо зуміли художнім словом прояснити болючі проблеми часу, торувати шлях “правди”, а не “правдоподібності”, показати, як доля “маленької людини” перетворюється на трагедію світового масштабу. Їх пригнічували передусім у суспільстві контрасти нужденності і багатства. Звідси загострене почуття соціальної несправедливості, що вступало в конфлікт між особистим і громадським.

Біографії І. Франка і С. Цвайґа – радше біографії епохи, ніж окремих письменників, твори яких, зокрема “Сойчине крило” і “Лист незнайомки”, інколи видаються художніми ілюстраціями до психоаналітичних досліджень З. Фрейда, К.-Г. Юнга, А. Фрейд, Е. Фромма, К. Горні, В. Франкла та ін. Та це й не дивно, якщо взяти до уваги, що “феноменологічні ознаки несвідомого у Франковій інтерпретації психології творчості (“Із секретів поетичної творчості”) певною мірою випереджають у часі новаторську концепцію Фрейда та Юнга” [8, 30–36] і те, що С. Цвайґ був добрим приятелем засновника психоаналізу, про якого написав біографічне есе [15], і взагалі поділяв його наукові погляди, застосовуючи у власній творчості.

У творах українського й австрійського митців головний “рецепт” душевного зцілення людини – перемога любові над ненавистю. У цій боротьбі душевних стихій Е. Фромм вважав, що будь-яка невротична форма любові є наслідком відчуження, в якому домінує одна з основних пристрастей людини (гординя, марнославство, блуд, грошолюбство і т. п.), що стає повелителем, своєрідним царем для індивіда. “Ця пристрасть, – пише американський психоаналітик, – його ідол, якому він підпорядковується, навіть якщо здатний раціонально пояснити і надати йому найрізноманітніші і співзвучні назви” [13, 320]. І справді, чи то будуть Франкові образи-символи “сойчиного крила”, “легкої червоної сукні з білими цятками” чи Цвайґові “лист незнайомки”, “білі троянди у синій вазі”, однаково їхніми головними героями – Масінно і Марією, відомим белетристом Р. і дочкою бідної вдови – керує відособлене бажання “кохати і бути коханим”, на яке вони переносять усі свої втрачені сподівання. Так людина перетворюється на раба власної невротичної пристрасті.

Оповідання “Сойчине крило” більш подібне до “Листа незнайомки” в аспекті жанрово-стильової композиції лейтмотиву, ніж у змісті. Адже як український, так і австрійський автори драматизують образ любові крізь призму кореспонденції. Опрозорювання обох сюжетів розпочинається із читання чоловіком листа, адресованого йому “невідомою” жінкою. Утім, незважаючи на інтерес письменників до антропології любові, між їхніми поглядами залишається фундаментальна світоглядна відмінність: Франко змальовує її зриму і пристрасну, яка добивається взаємності, а Цвайґ – невидиму і жертовну, яка прагне досконалості.

Підтвердженням вагомості міркувань свідчать хоча б листовні слова жінки до коханого; вони різні за змістом, але постійно повторюються впродовж усього твору як у “Сойчиному крилі”, так і в “Листі незнайомки”. Франкова героїня – випещена дитина свободи – щораз запитує: “Чи тямиш... мене?” [11, 60–77], – і цим виявляє свою конформістську екзистенційно-психологічну установку – *мати*. Вона воліє відсвіжити в пам’яті Масінно їхні минулі інтимні стосунки й “отримати” від них щось взамін, посилаючи листом сойчине крило як символ однієї лише половини своєї душі – кохання. “Коли в твоїм серці є ще хоч іскра любові до мене, хоч крапельночка бажання – побачити мене, то се буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моєї душі до тебе” [11, 68].

Незважаючи на романтичний пафос, Марія не віддає коханому себе повністю, а лише частково – в очікуванні на взаємність. Саме тому її особистість налаштована на взаємовигідний обмін духовних і матеріальних цінностей. За К. Горні й Е. Фроммом, це так звана комерційна установка любові в сучасному ринковому капіталістичному суспільстві [13], де вигідно обмінювати й отримувати, торгувати й споживати. Як бачимо, лише після “вітрогонін” – пригод із аферистом Генрісем, проводарем злодіїв Зигмунтом, картограєм Володею, багатим золотопромисловцем Светловим, головорізом Сашком, капітаном Серебряковим – Марія усвідомлює хто для неї був Массіно.

Натомість Цвайґова героїня не спокушає долі, не воліє пізнати любов у вимірі свободи й нових бурхливих емоцій, не докоряє коханому, не ставить йому жодних умов і запитань, а лише виливає невимовний біль і горе: “Моя (наша) дитина вчора вмерла...” [16, 126–158]. Ці рядки композиційно, як і в “Сойчиному крилі” слова “чи тямиш... мене?”, повторюються впродовж усього твору. Вони несуть глибокий підтекст як “об’єднувальний символ” болісних душевних порухів жіночої і материнської любові: “Я не хотіла ділити себе між тобою і сином, і я віддала себе не тобі, розбещеним щастям, чиє життя проходило повз мене, а дитині, якій я була потрібна... Я наче звільнилась від влади фатуму, прирікши мене на пристрасть до тебе, відколи появився на світ другий “ти”, воістину належавши мені” [16, 149–150].

Тут “материнська любов” стає зрілою, частиною нормальної “еротичної любові”, далекою від невротичної прив’язаності до об’єкта. Поява дитини певною мірою сприяла доланню Едіпового комплексу героїні, яка, позбавлена в дитинстві батьківської сердечної теплоти, плекала материнську свідомість із власної внутрішньої снаги любити. Іншими словами, на піщаному кам’янистому ґрунті ненависті виросла розкішна велика троянда любові, і лише гострі шипи на стовбурі нагадували про її нелегке зростання.

Отже, у творах “Сойчине крило” і “Лист незнайомки” бачимо різні життєві орієнтири любові: у Франка – з комерційно-накопичувальною установкою *мати*; у Цвайґа – з екзистенційно-смісловою – *бути* (Фромм) [14]. Звідси відмінна мотивація “дій” героїнь: одна, як дика сойка, що не може угніздитися у власне домашнє пристановище; друга – незнайомка, що плекає жертвну любов до людини, “пристрасть якої не відає різниці між коханою і купленою жінкою” [16, 155].

Цікаво, що на початку творів “Сойчине крило” і “Лист незнайомки” хід подій та концепція їх композиційного зображення однакові: обидва інтелігентні чоловіки, Массіно і Р., читають листи закоханих жінок у день свого народження. Навіть роки героїв майже збігаються: у Франкового – 40, а в Цвайґового – 41. Такий неймовірний збіг – неспроста. Можливо, автори, обираючи зрілий вік персонажів, намагалися символічно розкрити багатогранну “повноту любові”. Притім своєрідна сповідальна логотерапія, що розігрується між адресатом і адресантом, є непогрішимою інстанцією нашого втраченого раю душі, а метамова творів письменників – художньо-образним акордом людського прагнення звільнитися від власних пристрастей (первородного гріха), зокрема Франковій Марії – від невмотивованого надмірного свободолобства, а Цвайґовому Р. – від залежності тілесних спокус.

На противагу українському митцеві в австрійського лист має сакральне містичне значення, бо “розповідь ведеться” від імені вже померлої жінки, яка таємно кохала безнадійною любов’ю. “Але ти пізнаєш мою таємницю лише тоді, – пише вона, – коли я помру – щоб тобі не прийшлося відповідати мені...” [16, 127]. Чому незнайомка не хоче чути відповіді?! Бо її не існує. Так само, як і не існує любові в розбещеному серці людини, котру вона безтямно кохає,

навіть умираючи. С. Цвайґ дає збагнути, що справжня одухотворена Любов не може матеріалізуватися земним існуванням, вона мусить умерти, щоб канути у вічність. Умерти, щоб у вічності жити! Адже Любов “смертю смерть пододала”. Чи не є це жертвоне кохання героїні символічним моментом модифікації біблійного сюжету про безмежну любов пророка Осії до дружини-повії, яку він кохав усе життя, незважаючи ні на що. Так Бог в образі Осії волів показати своє ставлення до народу, а в образі повії – ставлення людей до Нього.

Із цього приводу О. Мень писав: “Відкинутий і зраджений людьми Бог страждає. Ось неосягнена таємниця, яка відкрилась пророку Осії. Це страждання – біль неподіленої любові, воно свідчить про священний обов’язок, який єднає творіння та Творця. Ми потрібні Йому! Чи не диво це? Чи спроможні ми збагнути цю думку? “Божество не страждає, страждання є ознакою недосконалості кажуть у сум’ятті філософи. Ні, відповідає їм пророк, є Божественне страждання. Бог страждає через нашу недосконалість” [6, т. 5, 67]. В аспекті конкретизації Цвайґового оповідання передсмертне прохання незнайомки пройняте надзвичайною неземною любов’ю. Жінка воліє, щоб її коханий у день свого народження купував білі троянди, які вона йому щороку таємно дарувала, і ставив у синю вазу.

Дочитавши історію, Р. тремтячою рукою відкладає набік листа й довгий час сидить, замислившись. Колишні вечорові зблиски і спогади про незнайомку виринали, мов із туману. Йому здавалось, що все це він бачив уві сні. Раптом погляд сковзає по синій вазі, і лише тепер Р. помічає, що вперше за багато років вона була порожньою в день його народження. “Він відчув подих смерті і подих безсмертної любові; щось розкрилось у його душі, і він подумав про скороминуле життя, як про безплідне видіння – віддалену пристрасну музику” [16, 160]. На такій песимістичній ноті закінчується “Лист незнайомки” С. Цвайґа, котрий розкриває жахливу внутрішню трагедію людини не в смерті дитини чи жінки, а в безлюбіві швидкоплинного життя знаменитого белетриста Р., який навіть не здогадувався, що був коханим чоловіком і батьком. Отже, автор дає змогу збагнути кожному з нас: озирніся духом віри – можливо любов проходить повз тебе невидимкою.

Ці слова стосуються і Франкових героїв Марії й Массіно (“Сойчине крило”), конфлікт яких, за спостереженням І. Денисюка, “базується на неспівмірності їхніх характерів, психологічних темпераментів” [1, 209]. Якщо образ Массіно втілює собою пасивне, холодне філософське розуміння любові як величної природної гармонії й порядку, то для Марії кохання – це передусім вільне й дійове проникнення в іншу істоту. Її нещаслива історія з Генрісем, Зигмунтом, Володею, Светловим, Сашком, Серебряковим є свідченням не морального занепаду в життєвих збігах обставин, а пристрасного бажання пізнати свою любов у вимірі свободи, неймовірних відчуттів та адреналіну.

Інертність почуттів, пасивність Массіно Марія сприймала як “зраду”. Їй подобалося називати себе сойкою, що гніздилася на смереці біля дерев’яної хатини, де відпочивав улітку коханий. Дівчина всім серцем полюбила пташину, заради якої берегла весь сойчин рід. Але, коли вони обіймалися перед хижиною, сойка цікаво дивилася на них розумними очима, тоді дівчині здавалось, що пташина мала якийсь магічний вплив на коханого, і в тій хвилині він наче пристрасніше цілував її. У запалі ревності Марія застрелила сойку, а потім підняла її, закривавлену, і почала, плачучи, цілувати. Массіно заспокоїв кохану, і на обід вони сміючись з’їли пташину. Такий учинок у художньо-символічному значенні є свого роду канібалізмом інтимних почуттів, біологізацією любові. Манюся заховала її крильця в молитовник і ніколи не розлучалася з ними.

Як слушно зауважив основоположник логотерапії В. Франкл, “вислів *нерозділене кохання* – це вияв не лише співчуття до самого себе, але також і потворної насолоди своїм нещастям” [10, 261]. Бо людина “поринає у свій трагічний світ минулого для того, щоб уникнути можливого щастя в майбутньому” [10, 262].

Останні рядки оповідання сповіщають про те, що в передпокої на Массіно чекає якась незнайомка:

– Пані? Стара? Молода?

– Не знаю. Завельонована. Я перепрошав – не хотіла йти. Скинула футро. Там холодно, а вона сидить у такій легкій сукні, червоній з білими цятками...

– Преси!” [11, 93].

Що символізує легка червона сукня з білими цятками? Сплески емоцій вільного кохання чи зцілення справжньою любов’ю? Важко сказати. Так само, як і припустити, чи щасливо склалася б доля Массіно й Марії в подальшому житті. Але зрозуміло одне – це “місток” між болісними спогадами минулого і щасливим сподіванням майбутнього.

Зрештою, у лабіринтах людських почуттів і розуму любов торує різні шляхи, тому й образ коханої чи коханого оцінюється по-різному. Тож виникає питання, чому в “Листі незнайомки” Цвайґова героїня не могла зізнатися Р. у найсокровенніших мріях, забравши цю таємницю з собою в могилу?! Вона сама пояснює так: “Один раз, коли я ще була дитиною, я вгледіла крізь щілину, як ти подав милостиню жебраку, який постукав у твої двері. Ти дав йому грошей ще до того, коли він встиг попросити, і дав багато, але ти зробив це якимось зпереляку і поспішно, з явним бажанням, щоб він якнайшвидше пішов; і здавалось, що ти боїшся дивитися йому в очі. Я назавжди запам’ятала, як хутко і ніяково, ухиляючись від подяки, ти надав допомогу цьому жебракові. Ось чому я ніколи і не зверталася до тебе” [16, 147–148].

Неважко “ловити” міркування героїні на суперечностях її Едіпового комплексу, ситуації й конфлікту, але неможливо відмовити в цікавих, несподіваних, символічних асоціаціях і проєкціях – так званій *інтелектуалізації*, що є перепорою для чуттєвого сприйняття реальності. А. Фройд у праці “Я і захисні механізми” звернула увагу на специфіку інтелектуальної діяльності людини в ранньому віці. За логікою, задовольнити пристрасне хотіння – повинно було б ослабити інтелектуальну гіперактивність. Однак у підлітковому віці спостерігається зворотня картина, оскільки попередні інтереси до конкретних реальних речей несподівано заміщуються схильністю до абстрактного судження, яке зазвичай не збігається з поведінкою і вчинками. На думку А. Фройда, схильність до подібного глибокодумного мислення в пубертарному періоді пояснюється “специфікою реакції підлітків на необхідність вибору між сексуальним вабленням і його відторгненням, а процес *інтелектуалізації* – один із способів вирішення цієї проблеми” [12].

Як бачимо, у “Листі незнайомки” С. Цвайґа “подача милостині коханого” закарбувалася в пам’яті малолітньої дівчини як символічний вчинок, що відображає передусім її залежність від гри власних прихованих, таємничих сил Едіпового комплексу. Іншими словами, вона несвідомо ідентифікувала себе з подібною ситуацією жебрака, який в уяві дитини волів, щоб йому дали не копійчину співчуття, а душевне багатство сердечної теплоти.

Що символізують білі троянди, спорожніла синя ваза, смерть незнамого сина, жебрак, якому похапцем подають милостиню? Усе це клейноди жертвовної нерозділеної любові, що проходить невидимкою повз усе життя героїні. Натхненно й естетично витончені твори “Лист незнайомки” С. Цвайґа й “Сойчине крило” І. Франка сягають найінтимніших архетипних глибин душі

людини, кожного з нас, можливо, навіть завуальованого *alter ego* самих авторів. Їхня оповідна високохудожня стратегія у “двох листах” від “двох незнаюмок” окреслює невидиму непогамовну дуель справжнього кохання із зачерствілою байдужістю, бурхливих емоцій із холодним інтелектом. Адже як Франко, так і Цвайґ дають можливість збагнути, що любов – це не лише взаємні стосунки з конкретною особою чи засіб подолання відчуженості, а джерело одкровення, новонабуте сумління, зрештою, духовне здоров’я, зріла установка, орієнтація характеру людини, що визначає її ставлення до світу загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисюк І. Ровиток української малої прози XIX – поч. XX ст. – Львів: Науково-видавниче товариство “Академічний Експрес”, 1999. – 280 с.
2. Єфремов С. Іван Франко: Критично-біографічний нарис. – Вид. 2 з дод. – Київ: Слово, 1926. – 256 с.
3. Лихтенштейн І. Жизнь и смерть Стефана Цвейга глазами врача // *Новости медицины и фармации в мире*: проф. спец. изд. для врачей. – 2012. – № 19, 20-22.
4. Маланюк Є. Книга спостережень: В 2 т. – Торонто: Гомін України, 1962. – Т. 1. – 525 с.
5. Мельник Я. І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908–1916. – Дрогобич: Коло, 2006. – 439 с.
6. Мень А. История религии: В 7 т. – Москва: Изд-во Советско-Британского совместного предприятия “Слово”, 1991–1992.
7. Мочульський М. Одно видіння Івана Франка // *Мочульський М. Іван Франко. Студії та спогади*. – Львів: Ізмарад, 1938. – С. 175–190.
8. Печарський А. Психологічний аспект української белетристики першої третини XX сторіччя: монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 466 с.
9. Тихолоз Б. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 180 с. (“Франкознавча серія”. Вип. 7).
10. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник. – Москва: Прогресс, 1990. – 386 с. – (Серия: “Б-ка зарубежной психологии”).
11. Франко І. Сойчине крило // *Франко І. Твори: У 50 т.* – Київ: Наук. думка, 1979. – Т. 22. – С. 53–93.
12. Фрейд А. Психология “я” и защитные механизмы. – Москва: Педагогика, 1993. – 144 с.
13. Фромм Э. Душа человека. – Москва: Республика, 1992. – 430 с. – (Серия: “Мыслители XX века”).
14. Фромм Э. Иметь или быть? – Москва: Прогресс, 1986. – 240 с.
15. Цвейґ С. Казанова; Фридрих Ницше; Зигмунд Фрейд. – Москва: Интерпракс, 1990. – 256 с.
16. Цвейґ С. Письмо незнакомки. Новеллы. – Минск: Вышш. шк., 1987. – 336 с. – (Серия: “Б-ка отеч. и зарубеж. классики”).
17. Haenel Th. Psychologie aus Leidenschaft. Stefan Zweig – Leben und Werk aus der Sicht eines Psychiaters. – Düsseldorf: Droste, 1995.
18. Lunzer H., Renner G. Stefan Zweig 1881–1981. Aufsätze und Dokumente. Zirkular. Sondernummer 2 (Oktober 1981). Herausgegeben von der Dokumentationsstelle für neuere österreichische Literatur in Zusammenarbeit mit dem Salzburger Literaturarchiv. – Wien, 1981.
19. Matuschek O. Drei Leben. Stefan Zweig – Eine Biographie. – Frankfurt: S. Fischer, 2006.
20. Weinzierl Ul. Stefan Zweig, Triumph und Tragik. Aufsätze, Tagebuchnotizen, Briefe. – Frankfurt: S. Fischer, 1992.

Отримано 7 серпня 2017 р.

м. Львів

